

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1961.2.04>

EESTI ISIKUNIMEDE KASUTAMISEST MEIE RAHVA VANEMA AJALOO (XIII—XVI SAJ.) UURIMISEL

H. PALLI

Nagu teada, on Eesti ajaloo vanematest aegadest säilinud võrdlemisi vähe kirjalikke allikaid ja needki ei sisalda kuigi rohkesti andmeid meie rahva mineviku kohta. See sunnib meid ammendavalt kasutama meie käsutusse jäänud materjali. Üheks oluliseks reserviks mitmesuguste XIII—XVI sajandi ajaloo probleemide uurimisel on isikunimed. Hiljem, kui kirjaliku materjali hulk järjest kasvab ja kui nendes leidub üha rohkem otseseid andmeid, väheneb ka isikunimede tähtsus ajalooallikana. Kuid veel XVII, osalt isegi XVIII sajandil tuleb nii mõnegi nähtuse, näit. linnaelanikkonna rahvusliku koostise uurimisel kasutada isikunimesid.

Isikunimede kasutamist ajaloo protsesside uurimisel raskendab meil praegu kaks asjaolu: 1) toponüümilist materjali on siiani veel äärmiselt puudulikult uuritud, ja 2) puudub ülevaade isikunimede ajaloost. Kriipsutame siinkohal alla, et isiku- ja kohanimed on omavahel tihedalt seotud: nad on, eriti vanemal ajal, kergesti üks teiseks üle läinud. Suur osa lisanimesid, milledes tuleb näha perekonnanimede eelkäijaid, tuleneb kohanimedest; samal ajal aga on talude, külade ja koguni muistsete kihelkondade nimed, näit. Lemmu Virumaal, tulenenud isikunimedest. Viimaste kasutamisel teiste protsesside uurimiseks on suure tähtsusega nende oma ajaloo selgitamine, sest aja jooksul on ühed eesnimed kaotanud oma populaarsuse ja asendunud teistega. On vaja teada kus, millal ja missuguses ulatuses need muutused toimusid. Samuti on tarvis teada, millal ja kuidas kujunesid välja lisanimed, kui võrd püsivad nad olid eri aegadel ja eri kohtades. Seni pole meil aga mahti olnud nendele küsimustele vajalikku tähelepanu pöörata.

Käesolevas kirjutises ei püüta isikunimede tarvitamisest anda ei ammendavat historiograafilist ülevaadet ega lahendada kõiki nendega seoses üles kerkivaid metodoloogilisi probleeme, vaid juhitakse tähelepanu nimematerjali kasutamise võimalustele, mida seni on puudulikult rakendatud, mis aga võiksid anda olulist lisa meie teadmistele.

Üksikuid eesti isikunimesid esineb kroonikais ja «Taani hindamisraamatus». Kuigi palju pole neid säilinud ka ürikutes. Hoopis teist pilti aga pakuvad vakuraamatud: iga ühes neist leidub mitusada või koguni üle tuhande isikunime. XVI-st ja sellele eelnenud sajanditest pärinevate vakuraamatute omapäraks on see, et neisse on kantud ainult pere pea — peremehe — nimi. Teiseks paljude tolleaegsete vakuraamatute iseärasuseks on talu nimetamine tema peremehe järgi. Nimed ongi tihti peale ainsaks materjaliks, mis võimaldab uurida talurahva üksikute kihtide suhteid. Maarahva eri kihid aga on vakuraamatuisse kantud ebaühtlaselt. Nii näiteks on Lihula vanemasse vakuraamatusse¹, samuti Järvamaa 1564.² ja 1571. aasta vakuraamatusse³ kantud ainult vaba- ja adra-

¹ Das älteste Wackenbuch der Wieck (1518—1544). Hrsg. F. v. Stackelberg, Opetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1927, Tartu, 1928.

² RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv), f. l. (Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner kantselei), nim. 2, s.-ü. 933.

³ Sealsamas, s.-ü. 935.

talupojad ning üksjalad. Harju, Ruila, Kiviloo ja Harku lääni (edaspidi Harjumaa) 1564/65. aasta⁴ ning Padise 1565/66. aasta vakuraamatus⁵ on peale nende ära toodud ka vabadikud. Vakuraamatute puuduseks on see, et harilikult pole neisse kantud eramõisate talupoegi, mistõttu nad annavad talurahvast vaid osalise ülevaate.

Nimede rohkearvuline esinemine võimaldab nende läbitöötamisel rakendada statistilisi meetodeid ja tõenäosuse teooriat⁶ ning ammutada neist tunduvalt rohkem andmeid.

Kuna nimede statistiline läbitöötamine on väga aeganõudev, piirduakse käesolevas ainult Järvamaa 1564. ja 1571. aasta ning Harjumaa 1564/65. ja Padise 1565/66. aasta vakuraamatust saadud andmetega.

*

Üheks küsimuseks, mille valgustamisel isikunimede kasutamisest kuidagi mööda ei pääse, on asustusajalugu, sest vanemad kirjalikud allikad ei anna tavaliselt ülevaadet elanikkonna rahvuslikust koostisest. Võrdlemisi segaselt kajastub neis ka rahvatu liikuvus, selle ulatus, suunad ja intensiivsus, samuti ebaselgeks jääb sisekoloniasiooni probleem. Kõigis neis küsimustes pakub isikunimede kasutamine olulist abi.

Rahvusliku päritolu määramist isikunimede järgi on laialdasemalt kasutanud P. Johansen Eesti rannikul esinenud rootsi asustuse uurimisel.⁷ Isikunimede kasutamise viljakusele etnilise ajaloo probleemide lahendamisel läti alal osutab nii P. Johansen kui ka V. Kiparsky.⁸ Isikunimede muutumine on võimaldanud näiteks selgitada eestlaste ja lätlaste asustuspääri nihkumisi Helme ja Ruhja piirkonnas.⁹

Isikunimede abil teeb P. Johansen kindlaks, et XIII sajandil oli siinsetel Taani kuningale kuuluvatel aladel ka eesti rahvusest vasalle.¹⁰ Hoopis eri koht on isikunimedel eesti asustuse selgitamisel linnades. Ainult nime järgi saabki määrata rahvuslikku kuuluvust Tallinna vanemas kodanikeraamatus ja 1310. aasta paiku koostatud elanikenimistu katkendis.¹¹ Sama teed tuleb tihtipeale käia elanike rahvusliku päritolu määramisel koguni XVII ja XVIII sajandilgi.¹² Tõsi küll, eriti linnade puhul tuleb arvestada, et isikunimede abil kindlaks määratud eestlaste arv on tegelikust tunduvalt väiksem. Nimelt esinevad eestlased just linnades tihtipeale saksapärase nimedega, mis on osalt tingitud nende endi püüdest saksastuda, osalt aga on seda põhjustanud linnakirjutajate komme tõlkida eestikeelseid lisanimesid saksa keelde.¹³ Võõrrahvaist elanike sporaadilist asumist eesti külladesse võib jälgida vakuraamatutes leiduvate rahvust tähistavate lisanimede abil, kuigi mitte kõik neist ei kannu sedalaadi lisanime. Nii esineb Jaani seegi vanemas vakuraama-

⁴ RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 931.

⁵ Sealsamas, s.-ü. 934.

⁶ Statistiliste meetodite kohta vt. näit. Статистика, М., 1956.

⁷ P. Johansen, Nordische Mission. Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademie Handlingar, del 74, Stockholm, 1951, lk. 150—316.

⁸ P. Johansen, Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. Baltische Lande, 1. Band, Leipzig, 1939, lk. 263—306; V. Kiparsky, Ostseefinnische Personennamen aus lettlandischen Sammlungen. Opetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1936, Tartu, 1938, lk. 245.

⁹ P. Johansen, Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet. «Beiträge zur Kunde Estlands» XXI, 1938, lk. 51 ja 52.

¹⁰ P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Tallinn-Kopenhagen, 1933, lk. 746.

¹¹ P. Johansen, Das Fragment einer ältesten Einwohnerliste Revals. «Beiträge zur Kunde Estlands» XIII, Heft 1—2, Tallinn, 1927, lk. 51; A. T - a a, Tallinna kodanikude raamat 1409—1624. «Eesti Keel» 1932, lk. 88—90.

¹² R. Seeberg-Elverfeldt, Tartu eesti perekonnanimed 17. sajandi esimesel poolel. «Eesti Keel» 1932, lk. 119—126. Näiteks 1720. aasta Pärnu eeslinna elanikkonna rahvusliku kuuluvuse määramisel saab kriteeriumina kasutada ainult nimesid. — RAKA, f. 1000 (Pärnu magistraat), nim. 2, s.-ü. 1—XXII, 2 (7. nov. 1720 pärinev linna elanike nimistu).

¹³ Vrd. R. Seeberg-Elverfeldt, Tartu eesti perekonnanimed 17. sajandi esimesel poolel, lk. 123.

tus¹⁴ neli isikut lisanimega *Rotselene* ja kolm lisanimega *Sackse*. Kullamaa vakuraamatus esineb lisanimi *Rotzi, Roytze*;¹⁵ Järvamaa 1564. aasta vakuraamatus¹⁶ *Letlandt, Saxe*; Järvamaa 1571. aasta vakuraamatus¹⁷ *Letlandt, Sax, Saxe, Wenen, Hollandt*; Harju, Ruila, Kiviloo ja Harku lääni 1564/65. aasta vakuraamatus¹⁸ *Letlhenne* ja *Rotze*.

Ka talurahva ümberasumise kohta saab nimede võrdlemisel ja analüüsimisel olulisi andmeid. Ümberasumise suundade ja intensiivsuse kindlakstegemine lubab koos teiste vastavate andmetega luua õige ettekujutuse suurematest majanduslikest muutustest XIII—XVI sajandil, mõnikord ka näidata talupoegade põgenemist kui klassivõitluse vormi ning veelgi reljeefsemalt esile tuua feodaalse ekspluatatsiooni erinevat survet Eesti eri piirkondades jms.

XV—XVI sajandist pärinevate vakuraamatute materjalidest nähtub, et maaelanike liikuvus oli võrdlemisi suur. Tallinna Jaani seegi vakuraamatu andmetel peab P. Johansen seda eriti laialdaseks XV sajandi esimesel poolel; sajandi teisel poolel jäänud talurahvas sunnismaisuse süvenemisel paiksemaks.¹⁹ Kuid sunnismaisusest hoolimata jätkub küllaltki elav talupoegade ümberasumine ja põgenemine järgnevatelgi sajanditel. Järvamaa 1564. ja 1571. aasta vakuraamatu andmeil on vähemalt 19 juhul talupered sama maakonna piirides ümber asunud.²⁰ Nii on Järvamaa 1564. aasta vakuraamatu andmeil *Mait Vassetall* Liusvere (Laustfere) külast $\frac{1}{2}$ adramaa suurusest talust ära jooksnud²¹ ja juba samal aastal sisse kirjutatud Rava (Rabba) külla 1 adramaa suurusesse talu.²² 1564. aasta vakuraamatus on *Hannos Karru* Vahu (Waho) külast oma 2 adramaa suurusest talust põgenenud,²³ 1571. aastal aga esineb samanimeline talupoeg juba Orisalu (Orrisell) külas $1\frac{1}{2}$ adramaa suuruses talus.²⁴ Mahajäetud talu on tihtipeale vakuraamatus lihtsalt tühjaks loetud, samal ajal aga peab sama nimega peremees talu hoopis kuskil mujal. Näiteks Kihme (Kinbocke) külas on 1564. aastal *Koup Vastricku* talu märgitud tühjana,²⁵ sama mees aga elab samal ajal praeguse Roosna-Alliku kohal olnud Jegelehti külas.²⁶ Liivi sõja tingimustes, kui feodaalne haldusaparaat nõrgenes, oli ümberasumine muidugi tunduvalt kergem. Kuid varemgi oli talupoegade liikuvus võrdlemisi suur.²⁷

Enne Liivi sõda ja selle sõja algusaastail toimunud talupoegade ümberasumisliikumisest annab tunnistust külanimedest tuletatud lisanimede arvukas esinemine väljaspool samanimelist küla. Järvamaa 1564. aasta vakuraamatu järgi elab näiteks kolm *Alpe* (Albu), üks *Auelli* (Ahula), neli *Heinemetza* (Prümli), kaks *Orgemetza* (Orgmetsa) nimega talupoega hoopis teistes külates. Kõnesolevail juhtudel pole küll tegemist talupoegade põgenemisega ühe feodaali juurest teise juurde, kuid niisugustel kordadelgi jätavad nad mõnikord tasumata osa makse, saavad ümberasumisel soodustusi jne. Peale selle taotles talupoeg sellise ümberasumisega veel muidki majanduslikke eeliseid, näit. suuremat talu. Järvamaa 1564. ja 1571. aasta vakuraamatus esinevast 19-st ümberasumisjuhust on 11 juhul saadud suurem, mõni neist isegi üsna tunduvalt suurem talu, kahel juhul on talu jäänud sama suureks ja neljal juhul vähenenud, kahel juhul on $\frac{1}{2}$ adramaa suuruse talu

¹⁴ P. Johansen, Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507. Tallinna Linnaarhiivi väljaandeid 2., Tallinn, 1925.

¹⁵ A. Saareste, 400-a. vanune keeleline leid Eestis. «Eesti Keel» 1923, lk. 138.

¹⁶ RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 933.

¹⁷ Sealsamas, s.-ü. 935.

¹⁸ Sealsamas, s.-ü. 931.

¹⁹ Vt. P. Johansen, Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507, lk. XVIII.

²⁰ Ümberasujate küllaltki suur arv näitab, et siin ei saa olla tegemist nimede juhusliku kokkusattumisega. Viimane võimalus on kõnesoleva materjali puhul äärmiselt väike, nii et teda ei tarvitse peaaegu üldse arvestada.

²¹ RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 933, l. 191.

²² Sealsamas, l. 192.

²³ Sealsamas, l. 184.

²⁴ Sealsamas, s.-ü. 935, l. 42.

²⁵ Sealsamas, s.-ü. 933, l. 23.

²⁶ Sealsamas, l. 25.

²⁷ Talupoegade liikuvus on küllalt suur veel XVII sajandi lõpuski: — Vt. E. Dunsofs, Der Grosse Schwedische Kataster in Livland 1681—1710. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 72, Stockholm, 1950, lk. 59.

pidaja läinud teise külla üksjalaks. Talupoegi siirdus suurel arvul kaugematessegi maakohtadesse. Nii näiteks toimus XIII—XVI sajandil, ja arvatavasti hiljemgi, saarlaste pidev ümberasumine Harjumaale.²⁸ Lisanimena esineb *Saarlane* «Taani hindamisraamatus» (*Herman Osilianus*)²⁹, korduvalt vanemas Jaani seegi vakuraamatus³⁰, üks kord Harjumaal 1564/65. aasta vakuraamatus ja kaks korda Padise 1565/66. aasta vakuraamatus³¹. Lisanime *Saarlane* (*Szarleyne*) leiame ka Kullamaa vakuraamatus.³² Eriti sagedane on ümberasumine naaberpiirkondadesse. Vanemas Jaani seegi vakuraamatus esineb kolm talupoega lisanimega *Jervelene*; Harjumaal 1564/65. aasta vakuraamatus *Jervelen* ja *Jerwa*; 1564. aasta Järvamaa vakuraamatus ühel korral *Harjecken* (Harjulane, Harjukas), ühel korral *Lais* (Laiuse?), viiel korral *Mochlen-Muchlen* (Muhulane), ühel korral *Mulck* (Mulk?), kahel korral *Pernouw-Pirnouw* (Pärnu), ühel korral *Wirrulen*.

Intensiivne on talurahva ümberasumine Liivi sõja ajal. Järvamaale, kus feodaalne surve oli sõja eel olnud nõrgem ja kus Liivi sõja esimestel aastatel jäi tühjaks rohkesti talusid — veel 1564. aastal oli siin 272 tühja talu —, valgus rohkesti ümberasujaid naabrust, eriti Harju- ja Virumaalt, kuid arvatavasti ka Põltsamaa piirkonnast. Nii on Järvamaal 1571. aasta vakuraamatus lisanime *Harieken* esinemiste arv tõusnud viiele, *Mochlen* ja *Virulen-Wirrulen* üheksale. On põhjust arvata, et suurem osa teistest piirkondadest tulnud ümberasujaid säilitas kas oma endise lisanime või sai uues elukohas lisanimeks *Uustalu-Vastnetalu*. Lisanime *Uustalu* esineb korduvalt juba Läänemaa 1518.—1544. aasta vakuraamatus,³³ eriti sagedasti aga Järvamaal 1564. aasta vakuraamatus, nimelt 96 juhul, 1571. aastal ainult 58 juhul, Harjumaal 1564/65. aastal viiel juhul, Padisel 1565/66. aastal kuuel korral. Täielikuma ülevaate saamiseks talupoegade ümberasumisest tuleb kasutada ka teisi nimematerjali ümbertöötamise meetodeid. Liivi sõja algusperioodil toimunud elanikkonna koosseisu tunduvalt muutumisest annab tunnistust lisanimedele muutumine Järvamaal 1564. ja 1571. aasta vakuraamatute andmeil. 1564. aastal on vakuraamatusse kantud 605 eri lisanime. 1571. aastal on neist järele jäänud vaid 328, s. o. 54,2%. 1571. aastal esineb 1224 isikul vakuraamatus juba 723 lisanime, 1564. aastal oli neid esinenud 328, kokku 744 isikul, s. o. 62%-l 1571. aastal vakuraamatusse kantud talupoegadest.³⁴ Kuigi osa uusi peresid võis põlvneda kohalike vabadike hulgast, oli kindlasti küllaltki arvukalt ümberasujaid ka teistest piirkondadest. Kui meil oleks ülevaade teistes piirkondades esinevatest lisanimedest, suudaksime võrdlemisi kergesti määrata sisserännu lähtekohti. Osaliselt võib selleks vajalikke andmeid saada teiste XVI sajandist pärinevate vakuraamatute läbitöötamisel, mõnel juhul aga leidub vastavat materjali ka toponüümikas. Kõnesoleva küsimuse lahendamiseks võib kaasa aidata esinede esinemissageduse muutumise jälgimine; nende sagedus on Eesti eri piirkondades erinev. Sellele tühjades võib näiteks oletada, et *Jürgenite* ja *Hannoste* erikaalu tunduv suurenemine Järvamaal aastail 1564—1571 vastavalt 5,2-lt ja 5,1%-lt 8-le ja 7,7%-le on vähemalt osaliseltki tingitud sisserändamisest Harjumaalt ja Põltsamaa piirkonnast. Esimeses oli *Jürgenite* esinemissagedus 1564/65. aastal 16,5%, *Hannoste* esinemissagedus oli Põltsamaa staarostkonnas 1599. aastal 15%.³⁵ Kuigi Põltsamaa kohta olemasolevad andmed pärinevad hilisemast ajast, võib arvata, et *Hannoste* ülekaal oli sellele piirkonnale omane ka varem. Kõnesoleva nime populaarsus on vist seletatav tänu

²⁸ Sellele juhib tähelepanu P. Johansen Tallinna Linnaarhiivi väljaandis 2, lk. XVIII.

²⁹ P. Johansen, *Liber Censu Daniae*, I. 746.

³⁰ Tallinna Linnaarhiivi väljaandis 2, lk. XVIII.

³¹ RAKA, f. 1, nim. 2, s. ü. 934.

³² A. Saareste, 400-a. vanune keeleline leid Eestis, lk. 138.

³³ Das älteste Wackenbuch der Wieck (1518—1544), lk. 114—202.

³⁴ Tõsi küll, mõlemad vakuraamatud ei hõlma ühtset territooriumi, pealegi on 1571. aasta vakuraamatusse kantud umbes 2,5 korda enam üksjalgade nimesid kui 1564. aasta omasse; viimasest on osa üksjalgu lihtsalt välja jäetud. Üldse säilis Järvamaal vähemalt 534 talu endise pere valduses. Selgub, et umbes 1/3 talusid oli selle aja jooksul läinud uute pere valdusse. Suur osa kadunud lisanimesid kuulus juba 1564. aastal tühjadena seisvates taludes asunud peredele.

³⁵ Vt. Polska XVI wieku. Zródła dziejowe tom XIII, Inflanty, wyd. J. Jakubowski, J. Kordzikowski, Warszawa, 1915.

tema kõlalise lähedusega nii Põltsamaa piirkonnas kui ka sellest lõuna pool rohkesti esinevale *Ani'*le e. *Han'*ile, mis pärinevad paganusajast. Oletust, et sisserändamine Järvamaale toimus vaadeldaval ajavahemikul olulisel määral ka Harjumaalt, toetab lisanime *Harieken* esinemissageduse mitmekordistumine sel ajal. Võrreldes ees- ja lisanimede esinemissagedust eri aladel, võib XVI sajandi 60-ndatest aastatest peale, kuna siit alates on säilinud rohkem vakuraamatuid, anda küllaltki hea ülevaate talurahva ümberasumise põhisuundadest Liivi sõja ajal ja sellele järgnevatel aegadel. On päris kindel, et vaadelduna tihedas seoses majanduslike ja muude ühiskondlike teguritega, lisab asustuse muutumise uurimine nii mõndagi meie piirkondade ühiskondliku arenemise omapära uurimisele, samuti mõnede teistegi küsimuste selgitamisele.

Lisanimede abil võib mõnikord peale muu jälgida ka sisekolonisatsiooni toimumist. Lihula 1518.—1544. aasta vakuraamatus näiteks langeb mitmel puhul talupoja lisanime ühte mõne hilisema, samas vakuraamatus veel mitte esineva küla nimega. Neil juhtudel on meil ilmselt tegemist uute maade ülesharimise ning uute külade rajamisega vanade ääremaile.³⁶ Sellest vaatekohast tuleks hoolikalt läbi uurida teisedki vakuraamatud. Sisekolonisatsiooni tähistab ka uute üksjalakohtade ilmumine vakuraamatusse.³⁷

Üht-teist huvitavat võivad pakkuda lisanimed, mis on tekkinud talupoegade lisaelatusala nimetustest. Kuigi ka niisugused lisanimed hiljem kivinesid ja nende kandjad ei pruugi alati enam üldsegi käsitööga tegelda või vähemalt mitte enam selle käsitööalaga, võib neid nimesid siiski kasutada ajalooallikana. Nad näitavad kas või sedagi, millised omadused tööalad olid külas välja kujunenud ja millised meistrid olid olemas. Paljudki vastava lisanimega isikud tegelesid tööpoolest edasi sellel isadelt päritud käsitööalal. Sellealastest lisanimedest esinevad Kullamaa vakuraamatus *Kassuckszepph*, *Puszep*, *Phusep*, *Szanicep*, *Szoddameesz*.³⁸ Vanemas Lihula vakuraamatus aastaist 1518—1544 leiame *Seppi*, *Smidt*, *Tuppesepp*, *Hepesepp*, *Rautsepp*, *Hariasepp*, *Lauesepp*, *Kaskasepp*, *Kuuesepp*, *Kapposepp*, *Pusepp*, *Timmermann*, *Bruwemester*, *Schomaker*, *Slachter*, *Kock*, *Moller*, *Kalames* ja *Szodames*. Oluline on märkida, et peaaegu pooled mingit käsitööd tähistava lisanimega isikud on üksjalad.³⁹ Järvamaa 1564. ja 1571. aasta, Harjumaal 1564/65. aasta ja Padise 1565/66. aasta vakuraamatus, mis on hilisemad, ei ületa üksjalgade — kahes viimases ka vabadike — osatähtsus meistermeeste hulgas nende üldist esinemissagedust. Seegi nähtus viitab erinevustele Eesti eri piirkondade majanduslikus ja sotsiaalses elus. Ka erineb lisanimedes peegelduv käsitööalade nomenklatuur tunduvalt Järvamaal 1564. ja 1571. ning Harjumaal ja Padisel 1564.—1566. aastal. 1564. aastal esinevad Järvamaal *Bruwer*, *Bruwmeister*, *Jeger*, *Kanger*, *Kallames*, *Kassacksep*, *Kuwesepp*, *Moller*, *Muricepp*, *Fusepp*, *Retcep*, *Roucep*, *Schmit*, *Sep*, *Slachter*, *Timmermann*; 1571. aastal — *Kallames*, *Karietpois*, *Kassacksep*, *Kock*, *Koyesepp*; *Moller*, *Muresep*, *Murmeister*, *Pusepp*, *Roucep*, *Sagemester*, *Schmit*, *Sep*, *Timerman*; Harjumaal 1564/65. aastal — *Kalames*, *Kappasepp*, *Klensmedh*, *Korwywoy*, *Möller*, *Murmester*, *Slachter*, *Timmermann*. Padisel esineb 1564.—1566. aastal talupoegi lisanimega *Becker*, *Potmacker*, *Slachter*, *Seppo*, *Smit*. Rohkesti esineb käsitööalaseid lisanimesid ka teistes vakuraamatutes. Tulevikus, kui on suudetud kindlaks teha, kuivõrd püsivad olid lisanimed eri aegadel Eesti eri piirkondades ja millised olid nende muutumise seaduspärasused, võib nende alusel teha mõningaid järeldusi tootlike jõudude arenemise kohta Eesti külas.

Väga levinud on tööala tähistavad lisanimed linnades, kus nad kajastavad vastava isiku või tema esivanemate põhilist elatusala ning tulevad abiallikana arvesse linnas elunevate eestlaste elatusalade kindlakstegemisel.

Nimematerjali kasutades saame uusi andmeid ka Eesti talupoegade kihistumise, selle protsessi kulgemise iseärasuste ja üksikute kihtide osatähtsuse kohta.

³⁶ Seda on väitnud juba F. Stackelberg oma kirjutises «Das älteste Wackenbuch der Wieck (1518—1544)», lk. 96, 220 ja 223.

³⁷ H. Ligi, Üksjalgadest Eesti alal XVI sajandi keskpaiku. «ENSV TA Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 1, lk. 17 ja 18.

³⁸ A. Saareste, 400-a. vanune keeleline leid Eestis, lk. 138.

³⁹ Seega tunduvalt rohkem kui üksjalatalude keskmine arv, mis H. Ligi järgi on vaid 37,6%. — Üksjalgadest Eesti alal XVI sajandi keskpaiku, lk. 25.

XIII—XVI sajandil jagunesid meil vanatalude pidajad teatavasti vaba- ja adratalupoegadeks. Viimaseid on nende talu suuruse järgi jagatud tinglikult kolme rühma: väiksema — $\frac{1}{2}$ —1, keskmise — Järvamaal $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$, Harjumaal $1\frac{1}{2}$ —2 ja suurema — Järvamaal üle $2\frac{1}{2}$, Harjumaal üle 2 adramaa suuruse talu pidajateks. Peale nende esinevad veel vabadikud ja XV sajandist alates ka üksjalad.

Lisanime *Wabdick* ja *Frie* peab E. Blumfeldt oluliseks viiteks sellele, et tema kandja kuulub vabatalunike hulka.⁴⁰ Ja tõepoolest: lisanimi *Wab[be]dick* esineb Järvamaal 1564. aasta vakuraamatus 12 korral, neist on neljal juhul lisatud märke, mis kinnitab, et kõnesolev talupoeg oli vabatalupojaks. Veelgi selgemalt ilmneb see 1571. aasta vakuraamatus: 17 *Wabdicku* lisanimega peremehest on 10 vabatalupoega, nad tasuvad vabaraha. Huvitav on lisanime *Wanwabdick* esinemise fakt Järvamaal 1571. aasta vakuraamatus. *Vana-*, vakuraamatuis tihti *wan-*, liitsõna osana tähendas tolaeagses eesti keeles «*endine*». Seega oli antud juhul vabatalupoeg ilmselt muutunud lihtsaks adratalupojaks.

Wabbatic esineb lisanimena ka Padisel, Kullamaal vakuraamatus leidub *Wabbanyck*.⁴¹ Sama lisanimi võib esineda ka tõlgituna alamsaksa või ladina keelde: *Frie, liber* — viimane näiteks Lihula vanemas vakuraamatus.⁴²

Lisanimeks on kujunenud teinegi talupoegade eri kihti tähistav termin — üksjalg. Järvamaal 1564. aasta vakuraamatus esineb ta *Vxjalck* kujul kolmel korral, kusjuures ükski kord ei kuulu ta üksjalale. Ilmselt osutab ta neil juhtumitel sellele, et antud pere pärineb üksjalgade hulgast. Ka 1571. aasta vakuraamatus esineb ta kolmel korral, sellest on kahel korral tema kandjaks üksjalg. Lihula vakuraamatus esineb sama lisanimi harilikult ladinakeelses tõlkes — *unipes*, kuid kõrvuti sellega ka eesti keeles — *Uxjalck*.⁴³ Alamsaksakeelses tõlkes — *enwotlinck* jms. — leidub ta vist lisanimenagi juba Jaani seegi vanemas vakuraamatus. Lihula ja Jaani seegi vakuraamatus langeb lisanimi peaaegu eranditult kokku selle kandja ühiskondliku kihi nimetusega.⁴⁴

Ka eesnimede erinevas jaotuses talurahvakihtide vahel peegelduvad nende kihtide ühiskondlikust seisundist tekkinud erinevused.

Andmed talupoegade kihistumise kohta Järvamaal 1564. aastal on ära toodud tabelis 1. Suurema osa sagedamini esinevate eesnimede jaotus eri sotsiaalsete kihtide vahel on sellele võrdlemisi lähedane. Näiteks eesnimi *Jaan* esinevus on vastavalt 87,1, 25,9, 50,6, 10,6, 10,6 ja 2,4%. Kõrvalekaldumised näivad olevat juhuslikku laadi.

Hoopis teisiti näib lugu olevat kolme nimepaari — *Hannose* ja *Hansu*, *Jaagu* ja *Jaagupi* ning *Peebu* ja *Peetriga*. Kõigepealt on mõlemad nimed paaris ekvivalentsed. Nad pärinevad ühest või lähedastest tüvinimedest ning üks ja seesama isik võis vahel esineda ühe, vahel teise all neist. Ilmselt ametlikumatel puhkudel kasutasid nad ise «soliidsemat» nime — *Hans*, *Jaagup* ja *Peeter* —, külarahvas hüüdis neid enamasti «vähemsoliidse» nimega — *Hannos*, *Jaak* ja *Peep* —, küla ametimehed aga (kupjad ja vardjad), kelledelt kirjutajad said andmeid küla elanike kohta, kasutasid «soliidsemaid» ja «vähemsoliidseid» nimesid sugugi mitte juhuslikult. 59 vakuraamatus esinevast *Hannosest* on 7 üksjalga, 10 *Jaagust* on neid 3 ja 61 *Peebust* 12. 98 *Hansust* ja 30 *Jaagupist* pole ükski üksjalg. 66 *Peetri* hulka on ainult üks üksjalg ära eksinud. Tõsi küll, Järvamaal 1564. aasta vakuraamatusse on kantud ainult umbes 40—45% kõikidest üksjalataludest. Pole aga põhjust arvata, et märkimata jäänud üksjalgade osas oleks selles suhtes suuremaid erinevusi.

⁴⁰ E. Blumfeldt, Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit. Commentationes Balticae III, 1955, Bonn, 1957, lk. 16. Sellele on juba varem tähelepanu juhtinud A. Korhonen oma uurimuses «Viron vapaista talonpojista». — «Historiallinen Aikakauskirja» 1923, No. 1—2, Eri painos, Helsinki, 1923, lk. 7.

⁴¹ A. Saareste, 400-a. vanune keeleline leid Eestis, lk. 138.

⁴² Näit. Meldo liber (Das älteste Wackenbuch der Wieck (1518—1544), lk. 148). Siin ja nii mõnes teiseski kohas on võib-olla tegemist lisanimega, mitte aga antud talupoja seisundit kirjeldava lisamärkusega. Arvatavasti olid seesugused lisanimed tollal alles kujunemise algjärgus ning seetõttu on raske kindlaks teha, millega siin tegemist on, kas sotsiaalset seisundit märkiva lisandiga või lisanimega.

⁴³ Sealsamas, lk. 141. Selle kohta käivad ka eelmises viites tehtud reservatsioonid.

⁴⁴ Vrd. ka märkus 42.

Tabel 1

Hannose ja Hansu, Jaagu ja Jaagupi, Peebu ja Peetri, Jürgeni ja Pärtli nime esinemine Järvamaal 1564. a. (%-des)*

	Adratalupojad				Üksjalad	Vaba- talupojad
	Kokku	Talu suurus adramaades				
		1/2-1	1 1/2-2 1/2	üle 2 1/2		
Talupoegade jagunemine	89,4	30,4	50,4	8,5	8,1	2,5
Jürgen	81,6	28,3	45	3,4	15	3,4
Pärtel	95,4	27,3	59,1	9,1	2,4	1,5
Hannos	86,4	39	45,8	—	11,9	1,7
Hans	96,9	23,4	63,2	10,2	—	3,1
Jaak	60	40	20	—	30	10
Jaagup	93,3	26,7	53,3	13,3	—	6,7
Peep	75,4	32,8	32,8	6,6	19,7	4,9
Peeter	95,4	25,8	59,1	10,6	3,1	1,5

* Eesnimedena on arvestatud ka need, mis olid juba kujunenud lisanimedeks. — Vt. lähemalt H. Palli, Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI sajandil. «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 10, lk. 597, viide 13.

Tabelist nähtub, et 50,9% *Hannoseid*, 70% *Jaake* ja 52,5% *Peepusid* olid kas üksjalad või väiketalupojad, kes kokku moodustasid vaid 38,5% talupoegade üldarvust. *Hansude*, *Jaagupite* ja *Peetrite* hulgas aga domineerivad keskmiste ja suurte adratalude valdajad ning vabatalupojad, ja nimelt: esimese nime kandjate arvust 76,5%, teise — 73,3% ja kolmanda — 70,2%. Esimesele grupile on lähedane *Jürgeni*, teisele — *Pärtli* jaotus. Võib arvata, et *Hannose*-, *Jaagu*- ja *Peebu*-nimeliste keskmikadratalupoegade hulgas oli võrdlemisi palju üksjalgastest ning väiketalupoegadeist pärinevaid «tõusikuid» ja naaberladelt ümberasujaid.⁴⁵ Kõigest sellest näeme, et jõukamad adratalupojad suhtuvad üksjalgadesse ja kehvematesse talupoegadesse teatava üleolekuga ja alavääristamisega, mis ilmneb ka nimede jaotuse teatavas «seisuslikkuses».

Liivi sõda põhjustas suuri muutusi Järvamaa talupoegade majanduslikus seisundis ja elutingimustes. Sõja ajal jäid paljud talud tühjaks, samal ajal laostus või hukkus osa jõukamaid adratalupoegi. See soodustas naabermaakondadest, kus olukord mõnevõrra raskem oli, uute asukate Järvamaale valgumist, üksjalgade asumist adrataludesse ja väiksematel taludel uute maade juurdesoetamist. Kõik see tingis nimede sotsiaalse olemuse nõrgenemise. Kuid ka 1571. aasta vakuraamatus ei esine *Jaagupi*-nimeliste talupoegade hulgas ühtegi üksjalga, 37 *Peetrist* on üksjalgu vaid kaks (kuid kuuest *Peebust* on neid samuti kaks). Ootamatult on aga 12 üksjala nimeks *Hans*. Ka leidub suuremate talude pidajate hulgas juba *Hannoseid* ja *Jaake*.

Alavääristav suhtumine üksjalgadesse ja osalt ka vaesematesse talupoegadesse avaldub nii mõnigi kord neile antud halvakoalalistes hüüdnimedes. Nii esinevad vakuraamatuis niisuguste lisanimedena Järvamaal 1564. aastal *Kaltz*, *Karroporse*, *Sittapitt*; 1571. aastal *Kaltzs*, *Korositt*, *Sitt*; Padisel 1565/66. aastal *Sithhannus*.

Samaaegsetes Harjumaa ja Padise vakuraamatutes ei ole jälgi eesnimede järsult erinevast jaotumisest erinevate sotsiaalsete kihtide vahel. Kuidas oli lugu teistes piirkondades, selgub tulevase uurimistöö käigus.

⁴⁵ Nii on kolmel *Hannosel*, kes peavad 1 1/2 adramaa suuruseid kohti, Järvamaa 1564. aasta vakuraamatus ümberasumisele osutav lisanimi *Vassetall*. *Vassentalli* või *Uustalu* kannavad lisanimena viis «haljamale oksale» jõudnud *Peepu*, kelledest üks peab koguni 3 adramaa suurust talu. Kaks *Peepu*, üks neist on 3 1/2 adramaa suuruse talu pidaja, kannavad lähteküla nimest tulenenud lisanime. Lõpuks esineb veel 1 1/2 adramaa suurune tühi talu, mida oli pidanud *Pepe Vxjalck*.

Tabel 2

Hannose, Hansu, Jaagu, Jaagupi, Peebu, Peetri ja Jürgeni nime esinemine Järvamaal 1571. a. (%-des) *

	Kokku	Adratalupojad			Üksjalad	Vaba- talupojad
		Talu suurus adramaades				
		$1\frac{1}{2}-1$	$1\frac{1}{2}-2\frac{1}{2}$	üle $2\frac{1}{2}$		
Talupoegade jagunemine	78,2	26,2	41,9	7,6	19,2	2,6
Hannos	78,6	32,6	40,8	5,1	20,3	1,1
Hans	85	25	46	14	12	3
Jaak	70,2	17	46,8	4,3	23,4	2,1
Jaagup	90,9	22,7	59,1	9,1	—	9,1
Peep	78,9	26,8	47,9	4,2	19,7	1,4
Peeter	94,6	15,1	59,5	20	5,4	—
Jürgen	69,8	27,1	35,4	7,3	26	4,2

* Eesnimedena on arvestatud ka need, mis olid juba kujunenud lisanimedeks.

Poleks liigne märkida, et lisanime *Mõisnik* (*Muigsenek*, *Moisenick*) kannavad Järvamaa vakuraamatus just üksjalad.⁴⁶ Samuti on tollest ajast tuntud sotsiaalse ilmega lisanimi *Saunamees* (*Sawnamesz*), mis esineb Harjumaal 1564/65. aasta vakuraamatus.

XVI sajandi keskpaigaks on lisanimed Järvamaal, ilmselt ka Harjumaal ja mõnes teiseski piirkonnas⁴⁷ muutunud suhteliselt püsivaiks ning kujunenud pere kõigi liikmete kohta käivaks perenimeks. Ainult juhul, kui talupoeg asus elama küllalt kaugele väljapoole oma koduküla, sai ta tihti uue lisanime rahvuse, lähtemaakonna või -küla järgi või siis nime *Uustalu* (*Vastnetalu*). Hiljem, kui ta uues kohas oli juba kodunenud, võeti tihti uuesti tarvitusele tema endine, tõeline lisanimi. See kõik näitab talurahva lisanimede püsivust. Järvamaal 1564. ja 1571. aasta vakuraamatu võrdlemisel selgub, et 381 talupere on säilinud eesotsas endise peremehega (esineb sama ees- ja lisanimi), 153 juhul on pere saanud uue pea (lisanimi endine, eesnimi muutunud). 26 juhul, neist paaril korral on ehk tegemist juhusliku kokkusattumisega, on perepea lisanimi muutunud, eesnimi ja elukoht aga on samad; neist 11 korral on tegemist uustulnukate lisanime muutumisega. Vana-asukatel muutus lisanimi seega ainult 15 juhul. Et lisanimede muutumises ei ületa juhuslikkus 3–5%, võib saadud andmeid julgesti kasutada järelduste tegemiseks. Just lisanimesid kasutades õnnestus H. Ligil näidata, et osa üksjalgu põlvnesid adrataluperedest.⁴⁸ XVI sajandi kolmandal veerandil elanud üksjalgade, vabadike ja adratalunike lisanimede võrdlemisel selgub juba nende kihtide teatav eraldumine (tab. 3).

Sama küla või naaberkülade adratalupoegade ja üksjalgade seos on aga tunduvalt haruldasem, kui võiks otsustada tabelis toodud arvude järgi, mis hõlmavad kõiki antud piirkonna taluperemehi.

Umbes samasugust pilti pakuvad vabadike lisanimed (tab. 4).

Tabelitest 3 ja 4 näeme, et XVI sajandi keskpaigaks olid üksjalad ja vabadikud oma põhimassis kaotanud seose kohalike adratalupoegadega. Osa lisanimede kokku-

⁴⁶ Vrd. ka *Hans Mogsenyk* (üksjalg) — P. Johansen, Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435–1507, lk. 24 ja 28.

⁴⁷ Lisanimed on suhteliselt püsivad Padise vakuraamatus. Üksikute talupojaperekondade ja nende lisanimede püsimisele Harjumaal ja Virumaal juba XV sajandist saadik juhib tähelepanu P. Johansen (Eesti asustusuurimise ülesandeist. «Ajalooline Ajakiri» 1930, lk. 17). Poola 1599. aasta revisjoni protokolli Saarde kihelkonna osas märgitud talunimedest on suur osa säilinud XX sajandi 30-ndate aastateni. — L. Leesment, Märkmeid Saarde ajaloo. «Ajalooline Ajakiri» 1939, lk. 89.

⁴⁸ H. Ligil, Üksjalgadest Eesti alal XVI sajandi keskpaiku, lk. 18.

Tabel 3

Üksjalgade seos teiste talupojakihtidega *

Vakuraamatud	Üksjalad, kelle lisanimi							
	ei esine teistel kih-tidel		esineb, kuid ei lase mää-rata sugulus-seost**		esineb adratalu-poegadel		esineb vabadikel	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Järvamaa 1564. a.	68	75,6	9	10	13	14,4	—	—
„ 1571. a.	124	57,1	49	22,6	44	20,3	—	—
Harjumaa 1564/65. a.	45	83,3	2	3,7	5	9,3	2	3,7
Padise 1565/66. a.	41	74,6	3	5,5	5	9,1	6	10,8

* Andmete võrdlemisel tuleb silmas pidada, et Järvamaa 1564. a. vakuraamatusse pole kantud kõiki üksjalgu ja et Harjumaa vakuraamat haarab vaid väiksema osa Harjumaast. Padisel pole arvestatud rootslaste ja rootsi-eesti segaasustusala.

** Lisanimed, mis on tulenenud isanimest, käsitöõala, küla või muu maakoha nimest, jms. Osa neist võib olla suguluses sama lisanime kandva adratalupojaga, mida konkreetseil juhtudel võib mõnikord ka tõestada.

langemisi tuleneb sellest, et mõnedel üksjalaperekondade liikmetel õnnestus Liivi sõja ajal, eriti Järvamaal, saada adratalunikuks. Sellega seoses torkab silma üksjalgade suhteliselt suur liikuvus: Järvamaal 1564. aastal esinenud 92-st üksjalale omases lisanimest kannavad 1571. aastal sama lisanime 30 üksjalga, s. o. 32,6%, 10 adratalupoega, s. o. 10,9%, 52 nime, s. o. 56,5% ei esine enam üldse. Peale selle paistab, et kaugemalt sisserännanud talupojad sattusid suuremalt osalt üksjalgadeks. Vanemas Jaani seegi vakuraamatus kannavad kolm isikut lisanime *Sarlene*, *Sarma* — ja kõik nad on üksjalad; 1571. aastal esineb Järvamaal lisanimega *Wirulen* üheksa talupoega, neist on üksjalgu neli. Harjumaa 1565/66. aasta vakuraamatus leiduvad vabadikud lisanimedega *Sarlan* (Padisel 1565/66. aastal *Sarlane*) ja *Letlhenne* ning üksjalad *Jerwa* ja *Rotze*.

Tabel 4

Vabadike seos teiste talupojakihtidega *

Vakuraamatud	Vabadikud, kelle lisanimi							
	ei esine teistel kih-tidel		esineb, kuid ei lase mää-rata sugulus-seost**		esineb adratalu-poegadel		esineb üksjalgadel	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Harjumaa 1564/65. a.	47	85,9	2	3,6	4	7,1	3	5,4
Padise 1565/66. a.	75	74,5	3	3	7	16,8	6	5,9

* Vt. tab. 3, märkus*.

** Vt. tab. 3, märkus**.

Samasugune teiste vakuraamatute andmete vaatlus ja nende omavaheline võrdline lubavad kindlasti heita veelgi selgemat valgust talurahva sotsiaalsete kihtide päritolule, nende omavahelisele seosele ja voolavusele eriti Liivi sõja päevil ja sellele järgneval ajal.

Ühesuguste lisanimedega perede levimine naaberkülades ja vahel kaugemalegi tunnistab nii mõnigi kord talupojasugukondade olemasolust. Küsimuse lõplik selgitamine aga nõuab vakuraamatute ja muude vastavate materjalide hoolikat uurimist.

Nagu märkisime, paistab, et lisanimed on Järvamaal, ilmselt ka Harjumaal ning mõnes teiseski piirkonnas, XVI sajandi keskpaigaks juba üldiselt suhteliselt püsivaiks muutunud. Üheks suuremaks erandiks sellest reeglist näivad olevat vaid need lisanimed, mis kujunesid mitmesugustest külaametitest, nagu *Kubjas*, *Vardja*, *Vanakubjas*, *Vanavardja*, *Kordapealne* ja nende ladina- või alamsaksakeelseist tõlkeist (*Tegeđer*, *Decimator*, *Antiquus Decimator*).⁴⁹ Järvamaal esineb 26 lisanime muutumise juhust just kuus niisugust. Kui keegi talupoegadest sai ametikoha, sai ta harilikult ka uue, ametikohast tuletatud lisanime. See näitab, kuivõrd tähtsaks peeti niisuguseid ametimehi külarahva hulgas. Harilikult kuuluvad need ametikohad jõukamatele taluperemeestele.⁵⁰ Nii kuulus Järvamaa 1564. aasta vakuraamatu järgi 29 *Kubies* lisanimega taluperemehest neli üle 2¹/₂ adramaa, 20 1¹/₂—2¹/₂ ja ainult neli alla 1¹/₂ adramaa suuruse talu valdajate hulka. Veelgi selgemini peegeldub see *Wanwardi* lisanime puhul: vastavad arvud on 8, 7 ja 1.

Võib arvata, et isikunimede ulatuslikum analüüs pakub materjali ka külakogukonna püsimise, tema ja võimude vahekorra, tema territooriumi ja omavalitsuslike elementide, külaametite iseloomu ja funktsioonide ning samal ajal kõigi nende nähtuste muutumise selgitamiseks.

Eestlaste stiihiline vastupanu vallutajate usulisele survele ja kristliku ideoloogia sissetungile avaldub selgesti paganlike eesnimede visas püsimises meie maal.⁵¹ Ristimisel anti kristlikud eesnimed eeskätt rahvavanematele. Kuid nendest põlvnevate eesti soost vasallide hulgas lööb puhuti esile paganlikke jooni. Nii annab Taani kuninga eestlasest vasall Harjumaal Johannes de Loyse oma pojale paganliku eesnime *Yaldis*.⁵² Virumaalt pärinevas XIV sajandi vakuraamatukatkendis esinevad talupoegade eesnimed on põhiliselt paganusaegsed.⁵³ Jüriöö ülestõusu järel toimub ilmselt kohalike võimude survele Harjumaal kiirem, kas või välinegi kristluse juurutamine. Seetõttu on seal juba XV sajandil ülekaalus kristlikud eesnimed.⁵⁴ Lõuna-Eestis ja Järvamaalgi püsivad paganusaegsed eesnimed veel samal sajandilgi kindlalt ja ülekaalukalt.⁵⁵ Isegi XVI sajandi teisel poolel esineb Järvamaal ja Harjumaal paganlikke nimesid. Kuidas ja millal toimus kristliku ideoloogia sissetung eesti talurahva vaimuella (eri piirkondades toimus see erinevalt) — selle küsimuse lahendamisel tuleb paratamatult kasutada nendest kaugetest aegadest pärinevate nimede analüüsimisel saadud andmeid.

Nagu näeme, on isikunimed oluliseks abiallikaks XIII—XVI sajandi ajaloo uurimisel. Kodanlik ajalooteadus kasutas neid peamiselt asustusajaloo ja kristianiseerimise uurimisel ja sellekski puudulikult. Sügavate sotsiaalsete probleemide lahendamiseks on nime-materjali hakatud kasutama peamiselt viimasel ajal. Sellest rikkalikust varasalvest võivad Nõukogude Eesti ajaloolased leida oma edasistes töodes veel küllaltki palju väärtuslikke lisamaterjale.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetuses
26. IX 1959

⁴⁹ Esimene neist esineb võrdlemisi tihti, teine peamiselt Lihula vanemas vakuraamatus. Analoogia Järvamaa *Kupja* ning *Vanakupja* (*Kubijas* ja *Vanakubjas* esinevad ka Lihula vanemas vakuraamatus) ning *Decimatori* ja *Antiquus Decimatori* vahel on liiga suur, et mitte pidada viimaseid esimeste tõlkeiks ja järelikult ka lisanimedeks, kuigi selles kahtleb F. Stackelberg (*Das älteste Wackenbuch der Wieck* (1518—1544), lk. 95).

⁵⁰ Sellele juhtis tähelepanu juba E. Blumfeldt (*Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit*, lk. 15—16).

⁵¹ Vrd. A. V a s s a r, *Katoliku kiriku reaktsioonilisest osast eesti rahva ajaloo XII—XVI sajandil. Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis*, Tallinn, 1956, lk. 69 ja 70.

⁵² P. J o h a n s e n, *Liber Census Daniae*, lk. 747.

⁵³ P. J o h a n s e n, *Beiträge zur älteren estnischen Agrargeschichte*. «Beiträge zur Kunde Estlands», Heft 5, 1928, lk. 148.

⁵⁴ P. J o h a n s e n i andmeil. — Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat 1435—1507.

⁵⁵ P. J o h a n s e n, *Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet*. «Beiträge zur Kunde Estlands», Heft 1, 1938, lk. 48—61; P. J o h a n s e n, *Analecta estonica*. «Ajalooline Ajakiri» 1930, lk. 145—154.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ (XIII—XVI ВВ.) ЭСТОНСКОГО НАРОДА

Х. Палли

Резюме

Серьезным дополнительным источником при изучении истории эстонского народа XIII—XVI вв. могут служить имена собственные, главным образом имена людей. Этот источник еще далеко не полностью использован исследователями.

Имена людей встречаются в хрониках, грамотах и во множестве других документов. С точки зрения статистической обработки особенно большое значение имеют вакенбухи и списки городских жителей, содержащие сотни, а иногда и более тысячи имен. Автор переработал статистическими методами вакенбухи земли Ярвамаа (за 1564 и 1571 гг.), Харьюского, Руйлаского, Кивилооского и Харкусского ленов (1564/65 г. земля Харьюмаа) и Падизе (1565/66 г. земля Харьюмаа).

На основании имен собственных можно установить (хотя бы приблизительно) как этнический состав населения городов и деревень, так и изменения этого состава. Сравнивая данные разных вакенбухов (особенно начиная с 60-х годов XVI в. в северной Эстонии), можно зачастую определить направления, по которым происходило переселение крестьян (переселенцы нередко получали прозвища по землям, деревням и т. п., из которых они происходили, или же, например, прозвища типа *Uustalu* 'новое хозяйство', 'новый хутор'), а в отдельных случаях установить факты их бегства. Прозвища некоторых крестьян, ставшие впоследствии названиями целых деревень, свидетельствуют о внутренней колонизации, а тем самым и о росте производительных сил. Прозвища, происходящие от названий разных ремесел (*Sep* 'кузнец', *Retsep* 'портной', *Pusep* 'плотник' и др.), показывают, что различные ремесла имели среди крестьян широкое распространение как побочные занятия и что дифференциация ремесла зашла довольно далеко.

Для изучения многих явлений социальной жизни крестьянства также можно использовать именную материал. Многие прозвища: *Wab[be]dick*, *Wabbenick* 'вольный крестьянин', *Vxjalck* 'юксяльг', *Sawnameess* 'бобыль' — уже сами по себе указывают на социальное положение или происхождение этих лиц. Прозвище *Wanwabdick* 'бывший вольный крестьянин' свидетельствует о наступлении феодалов на этот привилегированный слой крестьянства.

Автор впервые применяет метод статистической обработки именного материала. На примере ярвамааских вакенбухов 1564 и 1571 гг. и вакенбухов разных ленов и мыз в Харьюмаа (1564/65 и 1565/66 гг.) ясно видна перспективность этого метода.

Так, выясняется, что среди крестьянства земли Ярвамаа, которое находилось в особенно благоприятном положении, использование имен было далеко не случайным. Крестьяне с именами *Hannos*, *Jaak*, *Peep* и *Jürgen* в большинстве своем бедняки (хозяйства величиной в $\frac{1}{2}$ —1 га) или же юксяльги. Можно доказать, что многие лица, носившие эти имена и владевшие более крупным хозяйством, являлись либо пришельцами (много хозяйств в Ярвамаа осталось в первые годы Ливонской войны из-за военных действий пустыми и было заселено переселенцами или же менее зажиточными крестьянами из ближайших окрестностей), либо происходили из юксяльгов. В то же время среди лиц с именами *Pärtel*, *Hans*, *Jaagup* и *Peeter* резко преобладают средние ($1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ га) и крупные ($2\frac{1}{2}$ —5 гаков) хозяйства. Юксяльги с такими именами — редкое исключение. Эти данные показывают, что в Ярвамаа к середине XVI в. образовался значительный слой состоятельных крестьян, который с пренебрежением относился к мелким крестьянам, а тем более к юксяльгам. В Харьюмаа такого явления не наблюдается.

Статистическое сравнение прозвищ (которые в Харьюмаа и Ярвамаа в то время изменялись сравнительно редко) проливает свет на связь юксяльгов и бобылей с сошными крестьянами и между собой (табл. 3 и 4). Значительная часть (до 9—20%) юксяльгов происходила из семей сошных крестьян данной земли, меньшая часть (до 3—10%) — из бобыльских семей. Примерно так же обстоит дело с бобылями, 7—17% которых происходило из сошных крестьян и 5—6% из юксяльгов. Основная же масса юксяльгов и бобылей превратилась к этому времени в особую прослойку крестьянства, в которую довольно часто попадали и переселившиеся или беглые крестьяне.

Имена помогают установить упорное сопротивление эстонских крестьян проникновению христианской идеологии. Даже в XV в. в значительной части Эстонии преобладали языческие имена. Довольно много сохранилось их и во второй половине XVI в.

Можно не сомневаться в том, что имена собственные представляют собой перспективный дополнительный источник при разработке аналогичных вопросов истории других народов СССР.

DIE ESTNISCHEN PERSONENNAMEN IN DER ERFORSCHUNG DER ÄLTEREN GESCHICHTE (13.—16. Jh.) UNSERES VOLKES

H. Palli

Zusammenfassung

Bei der Erforschung der Geschichte des estnischen Volkes im 13.—16. Jahrhundert können die Personennamen als eine Hilfsquelle dienen. Diese Möglichkeit ist von den Forschern noch nicht genügend ausgenutzt worden. Aufgabe dieses Artikels ist, verschiedene Aussichten auf diesem Gebiete klarzulegen.

Estnische Personennamen finden sich in Chroniken, Urkunden usw. Für die statistische Bearbeitung sind verschiedene Wackenbücher und Einwohnerlisten der Städte besonders wichtig, da sie Hunderte oder gar über tausend Personennamen enthalten können. So hat der Autor z. B. die Wackenbücher von Järvamaa (Jerwen) 1564 und 1571, die der Lehnen Harju (Harrien), Ruila (Ruil), Kiviloo (Fegefeuer), Harku (Hark) (1564/65) und des Gutes Padise (Padis) (1565/66) statistisch durchgearbeitet.

Die Personennamen helfen uns ein Bild (obwohl kein genaues) über die ethnische Struktur der Bevölkerung zu schaffen und auch Änderungen dieser Struktur zu verfolgen. Ein Vergleich der Angaben der verschiedenen Wackenbücher (besonders seit den sechziger Jahren des 16. Jahrhunderts in Nordestland) erlaubt uns, die Hauptrichtungen der Bauernumsiedlung (die Umsiedler erhielten oft Zunamen nach ihrem Stammkreis, nach ihren Stammdörfern usw., oder den Zunamen *Uustalu* 'Neues Gesinde'), in einigen Fällen aber auch ihre Flucht festzustellen.

Einige Bauernzunamen, die später zu Dorfnamen wurden, weisen auf die innere Kolonisation hin.

Auf verschiedene Handwerke hinweisende Zunamen (*Sepp* 'Schmied', *Retsep* 'Schneider', *Pusep* 'Zimmermann' u. a.) bezeugen, dass die Bauern das Handwerk ziemlich oft als Nebenbeschäftigung übten und sich hier auch eine gewisse Differenzierung vollzogen hatte.

Auch zum genaueren Studium der sozialen Verhältnisse können die Personennamen beitragen. Viele Zunamen: *Wab[be]dick*, *Wabbenick* 'Freibauer', *Wanwabdick* 'Exfreibauer', *Vxjalck* 'Einfüssling', *Sawnamees* 'Kätner', weisen auf die soziale Lage oder die Herkunft der Personen hin, die solche Zunamen tragen.

Zum ersten Mal in Estland wendet der Autor die statistische Methode für die Durcharbeitung der Personennamen an.

In Järvamaa (Jerwen), das eine besondere privilegierte Lage unter den anderen estnischen Gebieten hatte, waren die Vornamen nicht gleichwertig. Die Mehrzahl der Bauern mit den Vornamen *Hannus*, *Jaak*, *Peep* und *Jürgen* waren Kleinbauern ($1\frac{1}{2}$ —1 Haken) oder Einfüsslinge. Man kann feststellen, dass mehrere Bauern, welche diese Vornamen trugen und einen grösseren Besitz hatten, Einwanderer (viele Gesinde waren in Järvamaa nach den ersten Jahren des Livländischen Krieges wüst) oder Einfüsslinge waren. Dagegen waren Bauern mit den Vornamen *Pärtel*, *Hans*, *Jaagup* und *Peeter* vorwiegend begüterte ($1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ Haken) oder Grossbauern ($2\frac{1}{2}$ —5 Haken). Einfüsslinge mit solchen Namen sind seltene Ausnahmen. Also war in Järvamaa in den sechziger Jahren des 16. Jahrhunderts eine starke Schicht von wohlhabenden Bauern entstanden, die mit Geringschätzung auf die Kleinbauern herabsahen. In Harjumaa kann man so etwas nicht finden.

Die statistische Vergleichung der Zunamen (welche in Järvamaa und Harjumaa damals relativ beständig waren, d. h., wenn der Bauer nicht übersiedelte, veränderte sich sein Zuname ziemlich selten) in den Tabellen 3 und 4 zeigt die Herkunftsverbindungen zwischen Einfüsslingen, Freikerlen und Hakenbauern. Ein beträchtlicher Teil von Einfüsslingen (9—20%) sind mit Hakenbauern des entsprechenden Kreises verbunden, weniger mit den Freikerlen (3—10%). Auch die Freikerle sind teils mit den Hakenbauern und den Einfüsslingen verbunden (7—17% und 5—6%). Die Hauptmasse der Einfüsslinge und Freikerle war aber damals schon zu einer Sonderschicht der Bauernschaft geworden. In diese Schicht gerieten oft auch übersiedelte Bauern.

Die Änderung des Zunamens des Bauerngesindes, wenn der Wirt zu einem Amtmann — Zehnter oder Wackenwirt — wurde, zu *Kubies* 'Zehnter', *Wankubies* 'Exzehnter', *Wardi* 'Wackenwirt', *Wanwardi* 'Exwackenwirt' zeigt, dass diese Amtsleute (meistens Grossbauern) eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben des Dorfes spielten.

Die Namen helfen uns den starken Widerstand der estnischen Bauern gegen das Eindringen der christlichen Ideologie festzustellen. Noch im 15. Jahrhundert sind in einem beträchtlichen Teil Estlands die alten heidnischen Namen überwiegend. Und auch noch in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts kommen recht viel heidnische Namen vor.